

KUML 1981

KUML 19 81

ÅRBOG FOR
JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB

With Summaries in English

I kommission hos Gyldendalske Boghandel,
Nordisk Forlag, København 1982

OMSLAG: Kvindefigurer fra vikingetid

Redaktion: Poul Kjørum
Tilrettelæggelse og omslag: Flemming Bau
Tryk: Special-Trykkeriet Viborg a-s

Skrift: Baskerville 11 pkt.
Papir: Stora G-point 120 gr.

Copyright 1982 by Jysk Arkæologisk Selskab

ISBN 87-00-53781-0
ISSN 0454-6245

INDHOLD/CONTENTS

<i>Ole Thamdrup</i> : »...og gjorde disse mindesmærker...«	7
»...and made these monuments...«	11
<i>Flemming Bau</i> : Seler og slæb i vikingetid. Birka's kvindedragt i nyt lys	13
Straps and Trains in the Viking Age: Birka's Female Costume in a New Light ..	40
<i>Jørgen Ilkjær og Jørn Lønstrup</i> : Runefundene fra Illerup ådal. En arkæologisk vurdering af vore ældste indskrifter	49
The Runes from Illerup River Valley	62
<i>Erik Moltke og Marie Stoklund</i> : Runeindskrifterne fra Illerup mose	67
The Runic Inscriptions from Illerup River Valley	77
<i>Lotte Hedeager og Kristian Kristiansen</i> : Bendstrup – en fyrstegrav fra den romerske jernalder, dens sociale og historiske miljø	81
Bendstrup – a Princely Grave from the Early Roman Iron Age: Its Social and Historical Context	150
<i>Christian Fischer</i> : En romersk glasskål med jagtmotiv. Fra en yngre romersk jernaldergrav	165
A Roman Glass Bowl Engraved with a Hunting Motif from a Late Roman Iron Age Grave	177
<i>Lise Bender Jørgensen</i> : Et tekstilfragment fra Dalagergårdgraven	183
A Textile Fragment from the Dalagergård Grave	185
<i>Jørgen Lund</i> : Toftinghuset. Om rekonstruktion af et jernalderhus	187
On the Reconstruction of an Iron Age House	203
<i>Ingrid Falktoft Andersen</i> : Tre midtjyske enkeltgravshøje	207
Three Battle-Axe Mounds from central Jutland	220
<i>Grethe Jørgensen</i> : Korn fra Sarup. Med nogle bemærkninger om agerbruget i yngre stenalder i Danmark	221
Cereals from Sarup. With some Remarks on Plant Husbandry in Neolithic Denmark	230

RUNEINDSKRIFTERNE FRA ILLERUP MOSE

Af Erik Moltke og Marie Stoklund

1977 dukkede det første af mange ventede runefund op af udgravningerne i Illerup ådal, – fra 1950 til -56 under ledelse af Harald Andersen, Skalks vidtberømte redaktør, fra 1975ff. ledet af Jørgen Ilkjær og Jørn Lønstrup.

Opdagelsen skete ikke under selve udgravningen, men under rensningen i laboratoriet på Moesgård, og nu 1980 er der kommet et nyt, ja, to nye, spændende fund.

Det første runefund var et beslag til et skjoldhåndtag – ifølge udgraverne fra senest år 200 –, og runerne stod, i modsætning til visse andre runer på våben, synlige for skjoldbæreren, -ejereren. For det var ham selv, der havde ristet sit navn dér – som ejermærke. *Sorte* hed han, han stavede det:
swarta

Hvordan kan man vide, at han selv har ristet runerne og ikke våbensmeden? Den logiske slutning lyder således: våben- og andre metalsmede var normalt analfabeter – selv Lægæst der ristede runer på guldhornet –, Runeindskrifterne på oldtidens og middelalderens sværd, på mønter, på folkevandringstidens kæreste smykke-amuletter, brakteaterne, og på datidens fornemme fibler udmærker sig som oftest ved at være ganske meningsløse eller, hvis de indeholder en fornuftig sætning, ved at bryde af midt i et ord – ganske enkelt fordi der ikke var mere plads. For metalsmeden var der kun tale om en række sære tegn, som han skulle prøve at efterligne så godt, han kunne, og det var derfor tilfældigt, om hans afbrydelse kom midt i eller for enden af et ord. Skoleeksemplet er Femø-Åsum-brakteaterne (Moltke s. 91), hvor forlæggets indskrift ek fakaz fahido (1), jeg Fak malede (dvs. skrev) på Femøbrakteaten er afkortet til ek fakaz f, mens Åsums kludremikkel får følgende ud af forlægget: (e)eika-kazfahi.

Næh, sådan var skjoldejeeren fra Illerup ådal ikke. Som side 50, fig. 1 viser, ristede *Sorte* navnets fem første runer i én linje i beslagets bredde – og dermed ville en våbensmed sikkert lade sig nøje; men *Sorte* ville have det hele med, for han vidste, hvad han skrev. Han rister derfor den sidste rune, f a, *under* linjen med de første fem – og *vinkelret* på dem. Dette træk turde være enestående i metalindskrifter; men det er ikke ualmindeligt i stenindskrifter, hvis ristere (som oftest) kendte runernes værdi. Det gælder både risterne af urnordiske indskrifter (det tydeligste eksempel er den

svenske Järsbergsten) og af vikingetidens (fx. Hunnestadstenen 2). Det er også derfor, der er så relativt få fejl i stenindskrifter – i modsætning til metalindskrifterne, der kan være fejlfulde indtil uforståelighed.

De to nyfund fra Forhistorisk Museums konserveringsanstalt 1980 er to lansespidses med to ens bittesmå indskrifter – de fylder ikke mere end en lillefingernegl –, blot forskellige deri, at runerne på den ene (fig. 1 a) helt normalt er *fordybede*, indristede, mens de på den anden (fig. 1 b) står *i relief*. Dette sidste er intet mindre end sensationelt, thi hvis man véd, hvordan en sværdklinge, en spyd- eller lanseod bliver til, vil man vide, at reliefindskriften kun kan være udført med et stempel. De støbes nemlig ikke i en form; de smedes (hamres) ud af en barre. Et stempel i en metalvare – vi kender dem fx. fra vore sølvskeer – kan kun indeholde værkstedets eller smedens mærke eller navn – deraf betegnelsen mestermærke –, og det gælder *alle* metalstempeler: jern, guld, sølv, malm, tin, og stemplet er værkstedets garantimærke (2). At guld- og sølvvarer senere udstyres med et gardeinmærke til garanti for lødigheden er en anden historie.

Men inden vi går nærmere ind på betydningen af de to indskrifter og problemerne, de rejser, lad os da vise, hvordan de ser ud. Begge lansespidses er rigt prydet med indslået ornamentik i siksak-mønster, tilsat *efter* runeindskrifterne – nogle af ornamentlinjerne overlapper runerammen.

Ornamenterne strækker sig eller har strakt sig over de to trediedele af lansebladet, som er nærmest døllen; men især på bladet med de fordybede runer er meget af ornamenterne ikke synligt, måske fordi rensningen ikke går tilstrækkeligt i bund(?).

Indskrifternes fulde længde er kun 11,5-13,0 mm, runerne ca. 4,5-7,5 mm høje. Indskrifterne ses s. 51 fig. 2 og herover for, fig. 1 a-b.

Det første, man konstaterer ved synet af disse to næsten ens indskrifter, er, at der er noget galt ved dem. Våbensmeden har åbenbart misforstået det forlæg, som en runekyndig mand har givet ham; men det kan ikke undre efter det, der ovenfor er sagt om metalsmedes runeuforstand.

Runen længst til højre er problematisk. Mest af alt ligner den en m-rune fra vikingetidsfutharken; men en tilsvarende form træffes flere gange i urnordiske indskrifter (jfr. Krause s. 16), heraf to danske: Køng bronzefigur på Fyn (Moltke s. 101) og en skindskraber fra Slemminge på Lolland (Moltke s. 77), begge med utydede indskrifter og ikke nærmere dateret. At denne runeform i urnordisk betegner ng, fremgår af futharken på den svenske Grumpan brakteat (Krause s. 16, hovedet et rudestillet kvadrat) fra rundt regnet 450. Denne ng-runens grundform må antages at være $\diamond$ som på den svenske Vadstena brakteat (Moltke s. 21), uden hovedstav og (ligesom k-runen) mindre end de øvrige runer. Først ved en normalisering, der tilstræbte ens højde for alle runerne – en almindelig udvikling i alle primitive alfabeter – bliver begge runer forsynet med en hovedstav og får så (efterhånden) samme højde som de andre runer.

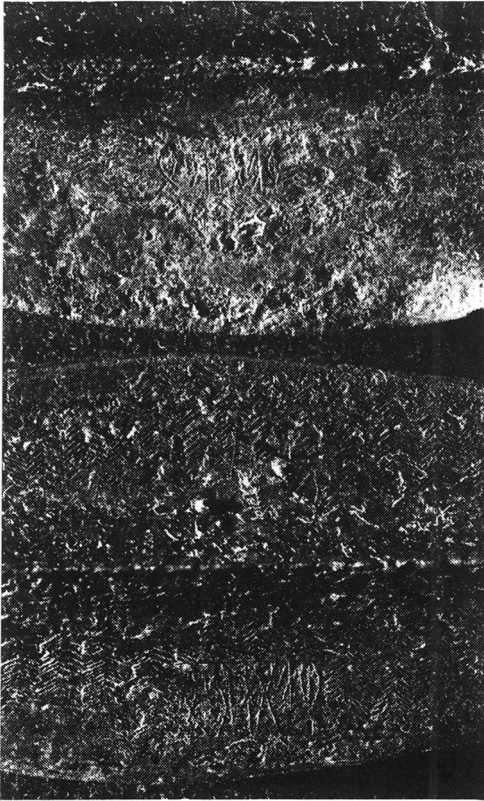

Fig. 1a: Den fordybde, indristede indskrift, med rammestreg. Foto: Lennart Larsen, tegn.: Gert Gram.

The engraved inscription, with a framing line.

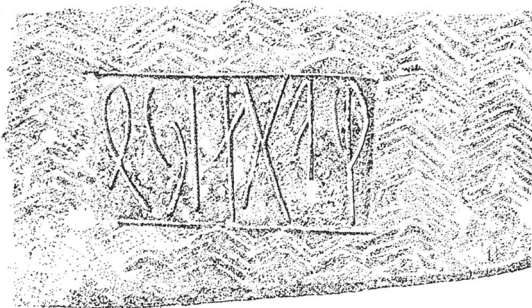

Fig. 1b: De stemplede reliefruner med tydelig stempelkontur undtagen til venstre. Foto: Lennart Larsen, tegn.: Gert Gram.

The stamped relief runes with distinct stamp contour, except at the left.

Allerede på Vimose høvlen (Moltke s. 72) har k fået en lille hovedstav, men tilsyneladende ikke den fulde højde; den indtræffer først på den blekingske Stentofen-Björketorp gruppe (Moltke s. 108ff.).

Læser vi nu runen på Illerup lanserne som ng, fremkommer, læst fra højre mod venstre:

(i)ngagnijo

der må karakteriseres som en temmelig umulig sprogform.

Læses indskriften fra venstre mod højre, bliver resultatet:

ojingang

en uforklarlig form, hvis endelse dog har en korrespondent i Slemmingeindskriften:

witr(i)ng

uden endelse.

Der er dog en særlig grund til at antage den formodede ng-rune for en fejlristning, våbensmedens misforståelse af forlægget for en anden rune. Det fremgår nemlig af læsningen fra venstre mod højre, at forlægget har udtrykt ng ved runerne n + g og ikke ved ng-runen.

Vi må altså erkende, at denne rune er en misforståelse – men af hvad? de nærmeste ligheder finder vi i runerne $\uparrow$ t og Υ z (en stemt s-lyd, som senere gik over til en r-lyd, der som regel transskriberes med et stort r; den bruges mest som slutrune). Smedens forlæg har måske haft krumme bistave.

Alle de andre runer er gode nok og utvetydige. Rune 2 fra højre er en venderune af $\uparrow$ a – med uforholdsmæssig lange bistave i den ristede indskrift. Bistavenes retning plejer at angive læseretningen; men det er værd at gøre opmærksom på, at *alfabet*indskriften på den gotlandske Kylversten (Moltke s. 21), almindeligvis dateret til ca. 400ff., ikke blot har en spejlvendt a-rune, men også p- og s-runerne »vender forkert«. Læser vi imidlertid fra højre – dvs. fra od mod dølle – kommer vi frem til forbindelsen

tagnijo

Det giver ikke noget kendt germansk navn (men dem kender vi heller ikke så mange af) – men endelsen -o siger os, at der er tale om et hunkønsord, hvis indskriften er nordgermansk (eller østgermansk), og det er jo ikke så godt. For vi kan næsten med sikkerhed gå ud fra, at et *stemple*t mærke eller navn på et våben indeholder våbensmedens signatur eller navn (3). Og dengang fandtes der ingen kvindelige våbensmede. I vestgermansk er endelsen -o helt normal i mandnavne. Men selv om det ikke er helt umuligt, at en mand kan have et tilnavn, der er hunkøn, og selv om der kan være tale om et (forvansket) vestgermansk mandnavn, vil vi alligevel indtil videre forlade denne læsning som usandsynlig (jfr. s. 74) og regne med, at våbensmeden ved at vende a-runen måske har begået endnu en buk. En venderune er let forklarlig, når det drejer sig om en stempelindskrift, hvor runerne skulle hugges (graveres) spejlvendt i stemplet for at komme til at stå rigtigt på våbnet.

Læst fra venstre mod højre – altså, som normalt i spydspids-indskrifter, fra dølle mod od – får våbensmedens navn derfor denne form:

ojingaz

idet slutrunen Υ umiddelbart tilbyder sig for den højre, fejlristede rune.

Heller ikke dette navn er belagt mellem det begrænsede antal urnordiske navne, der er overleveret. Det falder dog tvangsfrit ind blandt de kendte navne, for endelsen -gaz, -ingaz er ikke ukendt i det urnordiske navneforråd; vi nævner hiwigaz, iuþingaz, laiþigaz, wagigaz, (uu)igaz.

I almindelighed regner man med, at navnene på *-igaz*, *-ingaz* er dannet med et suffix *-iga-* (*-aga-*, *-uga-*) og *-inga-*, dvs. at det Illerup smednavn formelt indgår naturligt i det urnordiske sprog.

Men hvad betyder ojingaz? – urnordiske navne har deres betydning, selv om vi ikke altid er i stand til at finde den – og hvorledes skal navnet opdeles? o jingaz, oj ingaz, ojin gaz? Det skal strax siges, at det fra oldnordisk kendte dværgnavn *Óinn* ikke kan komme på tale, da dets stamme har haft et *g*, og havde vort ojingaz haft forbindelse med dværgnavnet, måtte *g*'et have været bevaret.

Vi ser os ikke for nærværende i stand til at trænge til bunds i navnets grundbetydning (4), og det behøver ikke at betyde antagelsen af flere fejlristninger –; men vi vil ikke undlade at gøre opmærksom på en mærkelig lighed mellem den norske Reistadstens *iuþingaz* og Illerups ojingaz, den nemlig, at ingen af de to navne anvender *ng*-runen, men begge skriver *n + g*, hvilket egentlig indicerer en ganske anden udtale end *ng*-formerne.

Uanset om man kender runenavnets etymologi, står det på grund af stempelindskriften fast, at der er tale om et mandnavn, våbensmedens, og dette giver samtidig læsningen af den sidste rune som *z* (*ᚱ*) en til vished grænsende sandsynlighed.

Men hvor havde han hjemme, denne mand, der kunne smede så pragtfulde våben? Da det ifølge arkæologerne er sikkert, at de i mosen (søen) nedlagte våben tilhørte den overvundne fjende, følger heraf, at Ojingaz ikke var Illerupianer. Hvor kom han da fra?

Det har vel været den almindelige antagelse, at mosefundene var vidnesbyrd om indbyrdes krige stort set inden for det nuværende Danmarks område. Især da mosefundenes runeindskrifter epigrafisk og sprogligt 'gik op i' Skandinavien's øvrige samtidige indskrifter (5).

Spørgsmålet er nu: har der været en våbensmedje i det nuværende Danmark omkr. 200, eller kommer våbnene udefra? og hvorfra da?

Ved en nygennemgang af *Vimosefundet* finder Ilkjær og Lønstrup, at dette, og med det de runeristede genstande, tilhører yngre romertid – arkæologisk betegnet C 1 b.

Et nyfremdraget arkivmateriale bl.a. omfattende Engelhardts gravebog 1860 fra *Torsbjergfundet* og et tilhørende oversigtskort giver Ilkjær og Lønstrup lejlighed til at nyvurdere dette mosefund (s. 56) og ved hjælp af fibeltyperne finder de det sandsynligt, at det ofrede fra periode C 1 b, hvoriblandt de to runeindskrifter på dupskoen og skjoldbulen har tilhørt en hær, hvis oprindelsessted var området mellem Elben og Rhinen, dvs. konkluderer de, at der i hvert fald så tidligt som omkr. 200 e. Kr. fandtes runer også i det vestgermanske område (jfr. Skalk nr. 2, 1982, s. 18 ff.).

Sandsynlighedens størrelse er et arkæologisk spørgsmål. Men hvorledes stemmer denne antagelse med genstandenes og runernes sprog?

Som bekendt har de germanske sprog delt sig i tre grene, som alminde-

ligvis, efter deres geografiske beliggenhed, kaldes østgermansk, nordgermansk og vestgermansk. Spørgsmålet er: hvornår delte det fællesgermanske sprog sig?

Østgermansk skilte sig tidligt ud; det kender vi fra Wulfilas gotiske bibeloversættelse (300årene) og en enkelt østgermansk runeindskrift fra omkr. 200. Udviklingen i dette østlige afsnit (6) illustreres groft ved ordet 'gæst', der på fællesgermansk (urgermansk) hed **gastiz* (latin *hostis*), men på gotisk *gasts* (jfr. også *tilarids* på Kowel lansespids, Krause s. 77 ff.).

Urnordisk (nordgermansk) kender vi fra et anseligt antal runeindskrifter fra Danmark, Norge og Sverige, blandt de ældste Vimose og Illerup (hvis de er nordgermanske), der nu dateres til omkr. 200, altså på alder med lansespidserne fra Øvre Stabu, Norge (Krause s. 75), Mos, Gotland (Krause s. 80) og lansespidserne på fastlandet (Krause s. 76ff.).

Men her står de ældste indskrifter på et rent fælles-, urgermansk trin med bevaringen af stammeudlyd og endelser, exx. *-gastiz, erilaz, waruz, staina* (akk.). Det er først i brakteattid (4-500), man kan begynde at skimte en udvikling i ortografien, der er mærkelig konstant fra de ældste indskrifter til og med brakteattid, konservativ ligesom den klassisk latinske. Men det kan sikkert betragtes som givet, at runeortografien gennem disse mange 100 år dækkede det talte sprog ligeså lidt som det latinske skriftsprog. Den explosion, der bryder frem i de blekingske indskrifter (Stentofte-Björketorp-gruppen) er et eklatant vidnesbyrd om, at nu var der efterhånden sket så mange ændringer i sprog og skrift, at den gamle ortografi måtte vige.

Almindeligvis dateres Stentofte-Björketorp-gruppen til 700årene (Krause s. 203ff.); men denne datering er som så mange andre runologiske dateringer et skud i tågen. I Moltkes Runerne i Danmark dateres Blekingegruppen mere realistisk til: Nogle menneskealdre efter brakteaterne (o. 550) og indtil vikingetidsstenene (måske ca. 700-750) altså fra ca. 550-750.

Runeindskrifterne på nordisk område viser næsten lige indtil overgangsstenene både bevarede endelser og stammevokaler, exx. *-gastiz, erilaz etc.*; men omkr. 500/50 foreligger fire sikre (dvs. ikke bortforklarlige) og to sandsynlige ex. på monoftongering af *ai > ā* foran *-h* i verbet **faihian*, male, skrive (7). Allerede omkr. 400 er *n* forsvundet efter *a* i Myklebostadstenens *asugasdiz* – bemærk *sd < st-* og ligeså i Kragehul-spydskaftets *asugisalas*.

Overalt i urnordisk runesprog hedder 'jeg' *ek (eka)*.

Vender vi os nu til *vestgermansk*, der omfatter angelsaxisk-frisisk, oldhøjtysk og oldnederlandsk, må vi konstatere, at de ældste indskrifter, der hidtil har foreligget, tidligst kan dateres til 400årene. Men på dette tidspunkt viser sproget (sprogene) en kraftig udvikling, der bl.a. manifesterer sig i bortfald af udlydende *-z*, exx.: fællesgermansk-nordisk *stainaz*, got.

stains, ags. *stan*, fællesgerm.-nordisk *winiz, oht. *win(i)*, fællesgerm.-nordisk *gastiz*, oht. *gest(i)*, fællesgerm.-nord. *ek*, vestgerm. *ik* (sporadisk *ek*). Hvad der lå foran denne udvikling, og hvor lang tid den har taget, har vi indtil nu været uvidende om.

Epigrafisk står de vestgermanske indskrifter o. 400 alene over for øst- og nordgermansk med deres h-rune, der har to tværstreger $\mathfrak{H}$; her har de to andre et h med kun én tværstreg $\mathfrak{H}$. Også om dette forhold før de bevarede indskrifteres tid har vi svævet i uvidenhed.

Men hvis Ilkjærs og Lønstrups påvisning af genstande med »urnordiske« runer omkr. år 200 på vestgermansk område holder stik, står vi over for en nyvurdering af runernes udbredelse så tidligt og får værdifulde oplysninger om sproget på vestgermansk område på et tidspunkt, hvor vor viden før faktisk var nul. Det vestgermanske område har hidtil ligesom England vist sig fundtomt før 4-500, hvad runerne angår; dette er nærmere betænkt mærkeligt. Nu inddrages det – hvad der må betegnes som naturligt – i et europadækket område. Og kan det bevises, at Torsbjergdupskoens indskrift:

owlþuþewaz//niwajemariz

med bevarede endelser *-az*, *-iz*
og skjoldbulens indskrift:

aisg(z)h

med eenstreget h-rune er fra vestgermansk område, så er dermed givet, at den vestgermanske dialekt, der kommer til udtryk i de to indskrifter, hverken sprogligt eller epigrafisk adskiller sig fra indskrifterne i det nordgermanske område.

Hvornår de vestgermanske dialekter river sig løs fra det fællesgermanske sprogstadium, som de – hvis vi tør dømme ud fra det sparsomme materiale – en tid har haft fælles med nordgermansk omkr. 200, véd vi ikke. Men det turde være uholdbart at forfægte den teori, at det først skete omkr. 4/500, da tabet af udlydende *-z* allerede forelå skriftligt ved siden af vidnesbyrd om opdeling i flere dialekter.

Og hvad nu med England? Betyder de to forskeres resultater, at vi skal se på Caistor-by-Norwich rådyrknogle (Castle Museum, Norwich) med »urnordiske« runer (8) med nye øjne? Hvorfra kom den mand med navnet Rådyr, der omkr. 400 ristede disse runer i England? Fra Angel?, fra Nordsøens sydkyst? eller fra egnene mellem Rhinen og Elben?

Uanset om de to forskeres teori om Torsbjerg-runernes vestgermanske proveniens holder for en nærmere prøve, bliver den uden betydning for spørgsmålet om runernes oprindelse. Det er stadig en kendsgerning, at den største ophobning af tidlige runeindskrifter findes i Skandinavien,

nærmere bestemt Danmark – dette så meget mere som de to forskere synes at hælde til den anskuelse, at Illerup- og Vimose-fundene er vidnesbyrd om indbyrdes skandinaviske stridigheder.

Bortset fra dette inciterende proveniensproblem rejser de to Illerup-indskrifter imidlertid et andet. Hvorfor er kun den ene indskrift stemplet, den anden ristet?

Det véd vi ikke. Vi kan foreslå, at den stemplede indskrift (måske på grund af den spejlvendte a-rune??) er den ældste. Stampen kan da være gået tabt, og Ojningar har da måttet signere den anden lansespids med god, gammeldags ristning – når han nu engang ville garantere for arbejdet med sit navn.

APPENDIKS

Høvlen

De bevarede runer, der er ristet med en skarp kniv, står på høvlens venstre side foran et brud, som har knækket høvlen tværs over i selve hullet til jernet (se s. 52, fig. 3). Et ret langt 'bart' stykke foran første rune viser, at indskriften begynder og altid har begyndt her. Derimod kan det ikke udelukkes, at runerne har fortsat på den afbrækkede halvdel – selv om der også her findes et 'bart' stykke efter sidst bevarede rune (fig. 2). En lang revne gennemskærer alle de højtsiddende bistave, ja, har endog helt ødelagt bistaven i rune 4:

a	f	i	(l)	a	i	k	i
ǀ	ǂ	ǃ	Ǆ	ǀ	ǃ	ǂ	ǃ
1	2	3	4	5	6	7	8

Rune 1 og rune 5, a, er lidt mindre end de øvrige runer (bortset naturligvis fra k-runen).

Rune 2, f, er bemærkelsesværdig ved at bistavene begge rager op over hovedstaven, et systemstridigt træk.

Rune 4, l. Af denne rune er kun hovedstaven bevaret; men da den følgende rune er a, levnes der kun én rekonstruktionsmulighed: l, (næppe t).

Runerne 6, 7 og 8. Mellem de sidste synlige (lodrette) hovedstave ses en hel del grove furer, der ved første øjekast virker meget forvirrende. Læsningerne ǀl, wi, ǂl ǂi, ǂl ri, ǂd, eller ǂm trænger sig på; men en nærmere undersøgelse – gennem mikroskop – synes at vise to streger, som skiller sig ud fra de sekundære furer ved at have bevaret knivspor i bunden. Og da fremkommer mellem de to bistavløse hovedsta-

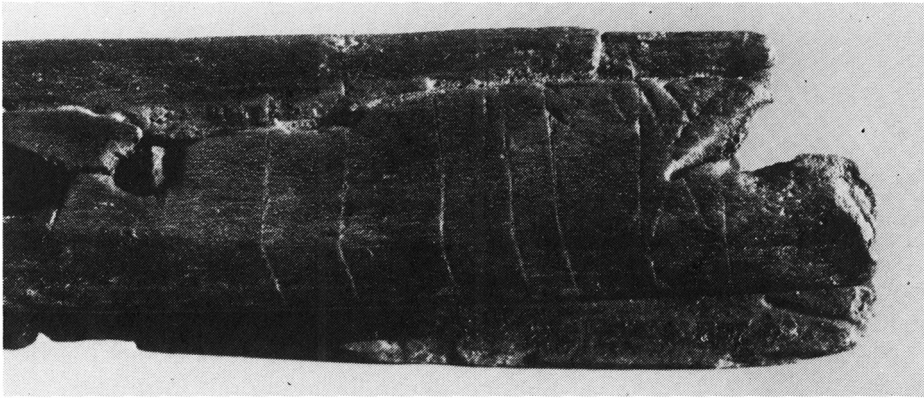

Fig. 2: Detailfoto af spydstagehøvl fra Illerup ådal, med runeindskriften *afi(1)aiki*. Foto: Lennart Larsen.

Close-up photograph of spear-shaft plane from Illerup valley with runic inscription.

ve den sjældne k-form, med spidsen opad som den sandsynligste læsning. Den forekommer i Danmark kun på brakteat 61 Sjælland 2, en af de få brakteater med meningsgivende indskrift:

hariuha haitika : farauisa : gibu auja

Jeg hedder Hariuha, den ulykkesvise. Jeg giver værn.

Samme k-form kendes ellers kun fra Breza-futharken (på en marmorhalvsøjle i Sarajevo museum, Krause nr. 5) og på den ene af Bézenyefibulaerne (Ungarn, Krause nr. 166) samt på en fibula fra Dischingen (Württemberg, altså alamannisk område, Krause nr. 155).

Det er den form, der – med kravet om at hver rune så vidt muligt skal have en hovedstav – udvikler sig til λ , der er typisk for den sen-urnordiske Stentofte-Björketorp gruppe (5-700årene), men allerede findes – i diminutiv form – på et spydskæft fra Kragehul, dateret til germansk jernalder. Ellers bruges normalformen: $\langle$.

Læsningen 'afilaiki' kan – med sit -i-suffix – formelt være akkusativ eller dativ singularis af en i-stamme (à la *gastiz*, gæst); men en sådan form giver ingen fornuftig mening. Det er derfor naturligt at antage, at nominativs-endelsen, Υ , z, er forsvundet med den ene halvdel af høvlen. Er denne antagelse rigtig, får vi et mansnavn

afi(1)aiki[z]

hidtil ukendt, både hvad første- og sidsteled angår.

Kjølevikstenen i Norge læses rigtigt således (Fornvännen 1981 s. 87.):

ek hagustadaz hlaaiwido magu minino
hadulaikaz

‘Jeg Hogsta(l)d højlagde min søn (hvis navn ikke nævnes) Hodleg (ristede runerne ell. lign.)

Her er samme sidsteled som på Illerup høvl, (men med suffixet -az) som en regelret a-stamme (i hadu skrives dog d i stedet for ventet þ, jfr. nedenfor).

Men der er en anden indskrift, hvor der omvendt er ristet -ar- i stedet for -ir-. Det er *Ellestadstenen* i Sverige, der indleder sin indskrift med

ekA sigimARAZ, ‘Jeg Sigmar’

Dette navns maraz har man villet rette til mariz, den form, der står på Torsbjerg dupsko (Moltke s. 80): ni waje mariz – mariz betyder berømt –.

Illerup høvlen antyder, hvis formodningen om det (foreløbig) forsvundne z er rigtig, at man skal være forsigtig med sådanne rettelser, maraz til mariz, laikiz til laikaz. Vore forfædre har ikke holdt sig så nøje til navnegrupperne som moderne filologer kunne ønske. De samme ord kunne måske udmærket trives sammen både som i-stammer og som a-stammer, både med d og med þ etc. Så længe det urnordiske materiale er så sparsomt, vil en ikke ringe ydmyghed over for former, stammer og endelser nok være på sin plads. – I nordisk sejrer a-stammen over i-stammen: i vestnordisk er *leikr* (leg, kappestrid) en a-stamme.

Med hensyn til førsteledet afi (affi) har vi ingen plausible forslag; men det har i alt fald ikke noget med dansk ‘ave’ at gøre.

Hvis indskriften indeholder et mandnavn, er det sikkert ejerens.

En anden snedker har også forsynet sin høvl med runer. Det er ham, der har ejet Vimose høvlen, som er samtidig med Illerup. Ifølge de sidste undersøgelser (Moltke s. 72 og 75) må indskrifterne læses således:

Oversiden: talijo (= høvl) gisaioj : wiliz(:)hlao(s)??
venstre side: tk(bi)s : hleuno : an?:r(e)gu

At denne snedker (fejlfrit) rister navnet på sit redskab, har paralleller både i urnordiske, vikingetids og middelalder indskrifter. Men hvad har han villet fortælle os i de øvrige indskrifter? Ikke ét ord har forskerne ovovet at levere tolkningsforslag til. ‘gisaioj’ forekommer ligeså meningsløst som ‘tkbis’. Har snedkeren ikke været runekyndig og har fået en forskrift, som han har forkludret ligeså grundigt som brakteatguldsmidene? Men i alt fald har han fortalt os, hvad en høvl hedder på urnordisk.

SUMMARY

The Runic Inscriptions from Illerup River Valley

The shield handle

In 1977, whilst the finds from Illerup river valley were being cleaned at the laboratory at Moesgård, a runic inscription was discovered on a mounting for a shield handle. This mounting is archaeologically dated by Jørgen Ilkjær and Jørn Lønstrup to c. 200 AD at the latest.

The inscription, Swarta (“Black”), must be interpreted as the name of the owner. The fact that the last rune, *a*, is added beneath the first five runes and perpendicular to them shows that the carver wished to omit nothing. Metalsmiths, who were usually illiterate, did not care whether they stopped in the middle of an inscription when there was no more space. Therefore the carver of the name in this case was probably not an armourer but the owner himself.

The lance heads

In 1980, at the conservation department of the Forhistorisk Museum, Moesgård, it was noticed that two lance heads bore two tiny nearly identical runic inscriptions (c. 11-13 mm long, rune height 4.5-7.5 mm).

It is noteworthy that the runes of one inscription, Illerup 1 (1880/IMZ) are in relief, whereas Illerup lance head 2 (1880/INL) had the runes incised into the surface. The inscription in relief must have been stamped, indicating that it represents the name of the smith or the workshop, the maker’s mark as a guarantee. The zig-zag ornamentation of the lance heads seems to have been stamped in after the runic inscriptions, as some of the ornamental lines overlap the rune frame.

The armourer seems to have misunderstood his original model, as there is something wrong with the inscriptions. The rune at the far right is problematic. ● on the Grumpan bracteate this rune shape signifies *ng* (compare the Køng bronze figure and the Slemminge scraper). But as the basic shape must be assumed to be ◇, lacking a stem and smaller than the other runes (compare the *k*-rune), it does not seem likely that this typologically late shape in full height would appear c. 200 on the Illerup lances. As for the interpretative possibilities of *ng* – (i)ngagnijo, read from right to left as indicated by rune 2 from the right; or, if this rune is considered to be a turning rune, read from left to right, ojingang – both must be considered as linguistically improbable (however, compare Slemminge, witrng).

It seems most logical to interpret the rune at the far right as a misunderstood *t* or *z* from the source model. The reading *tagnijo* (feminine!) seems unlikely. The reading is therefore from left to right, with the *a*-rune as a turning rune (compare *Kylver*), from the socket towards the head as on the other runic lance heads: *ojingaz*, which may be interpreted as a man’s name in the nominative with a familiar second element while the first element is an unknown one. A comparison with the West Nordic dwarf name *óinn* ought to be rejected.

The use of *n + g* for *ng* speaks for a rejection of the interpretation of the final rune as *ng* and shows moreover a remarkable similarity with the *iupingaz* of the Reistad stone.

We do not know why one inscription is stamped and the other carved. We suggest that the stamped one (perhaps due to the inverted *a* rune?) is the oldest. The stamp may have been lost, so that the other lance head had to be signed with good old-fashioned carving.

Presumably, the lances belonged to the defeated enemy. In the opinion of Ilkjær and Lønstrup, both the Illerup and the Vimose finds testify to internal Scandinavian conflicts. After new study of the Vimose and Thorsbjerg finds, they believe that the runic objects

from both of these finds belong to the Late Roman Iron Age, archaeologically termed C 1 b, but at Thorsbjerg the ferrule and the shield boss, to judge by the fibula types in the find, belonged to an army coming from the region between the Elbe and the Rhine. This implies that, contrary to earlier assumptions, there were runes in the West Germanic region already about the year 200. The question is when did the primary Germanic language divide into East Germanic, North Germanic (Primitive Norse) and West Germanic?

East Germanic separated itself early. We know this mainly from Wulfila's translation of the Bible (4th century), (Gothic *gasts* – common Germanic *gastiz*). Primitive Norse is known from a considerable number of runic inscriptions in Denmark, Norway, and Sweden. The oldest inscriptions seem to retain a purely primary Germanic phase with the conservation of thematic vowels and endings. Up to and including the bracteate period, the runic orthography is curiously constant. The Stentofte-Björketorp group, c. 550-750, is the first to indicate that the language had indeed changed. Until now, West Germanic (which includes Anglo-Saxon – Frisian, Old High German, and Old Dutch) could be dated at the earliest to the 5th century on the basis of the oldest inscriptions so far known. At this time, West Germanic shows the disappearance of, for example, the terminal *z* in the nominative (common Germanic, Nordic *stainaz*, Gothic *stains* Anglo-Saxon *stan*).

Epigraphically, a distinction has been made between a West Germanic *h*-rune with two cross lines and a Nordic-East Germanic with only one cross line. If the inscription on the Torsbjerg ferrule, owlþuþewaz / / niwajemariz with the preserved *-az* and *-iz*, and the aig(z)h from the Thorsbjerg shield boss with the one-lined *h*-rune is from the West Germanic region, then these West Germanic inscriptions do not differ from the North Germanic, c. 200. This also means that the question of the provenience of the English inscription with “Primitive Norse” runes from Caistor-by-Norwich ought to be studied.

Regarding the question of the origin of the runes, it is not important whether the Thorsbjerg inscriptions are West Germanic. The fact remains that most of the early runic inscriptions have been found in Scandinavia, especially in Denmark.

The plane

On the plane from Illerup river valley found in 1981 we can read from left to right: afi(1)aiiki. Of rune 4, only the stem is preserved, but as the following rune is *a*, the only possibility of reconstruction is *l* (*t* would have left a trace of the side stroke at the left). Runes 6-7-8 apparently ought to be read iki (not wi, pi, or ri, d or m), as indicated by microscopic analysis. The *k*-rune has the rare shape with the point uppermost (compare bracteate 61, Zealand-2). Part of the inscription may have been lost with the missing part of the plane, so we can add runes to make it afilaikiz, and consider it a man's name in the nominative, although admittedly an unknown name with regard to both the first and last elements.

The Norwegian Kjøllevik stone displays the man's name hadulaikaz, possibly the same suffix as on the Illerup plane but with *az* (compare Ellestad, sigimaraz: the Torsbjerg chape, mariz). The *a*- and *i*- themes may have existed side by side. As long as the Primitive Norse material is so meagre, it would be best to remain humble regarding forms, stems, and endings.

If the inscription includes a man's name, it is most likely that of the owner. The runic inscription of the Vimose plane gives us the name of the tool, talijo. But the rest of it has not been interpreted and appears meaningless. The question arises whether a woodworker ignorant of runes misunderstood his source model in the same way as the goldsmiths of the bracteates.

Erik Moltke, Marie Stoklund
Nationalmuseet

Oversættelse: Barbara Bluestone

NOTER

Forkortelserne Krause og Moltke henviser til henholdsvis Wolfgang Krause: Die Runeninschriften im älteren Futhark, 1966 og Erik Moltke: Runerne i Danmark og deres oprindelse, 1976.

- 1) Runen Υ transskriberes i denne artikel ved z, uden at vi dermed tager stilling til tidspunktet for denne lyds overgang til r. På Illerupfundets tid havde runen i alt fald værdien z.
- 2) Romerske *sværd* havde (i romersk jernalder) et fabrikantstempel, enten i form af et mærke, en gren, en stjerne, et latiniseret navn eller et barbarnavn, Riccius, Tasvit etc., som viste hen til provincialromerske værksteder. De provincialromerske stempler forsvandt med folkevandringstiden, og i germansk jernalder kender man ikke nogen sådan mærkning af klingerne. Heller ikke fra vikingetiden har man ifølge Ada Bruhn Hoffmeyer, hvorfra dette citat er hentet (Middelalderens tveæggede sværd, Kbh. 1954, s. 110), klingestempler.
- 3) At der – efter romersk skik – skulle være tale om betegnelsen på den militære enhed eller enhedens leder (Ramsay Mac-Mullen: Inscription on Armor, A.I.A. 64, 1960) må vist betragtes som temmelig usandsynligt; og parallelliseringen med andre våbenindskrifter (jfr. note 5) tyder ikke på, at her er tale om et ejernavn. Hvis kun lansespidsen med de indristede runer var fundet, ville man sikkert – i lighed med de andre lanseindskrifter – have tolket indskriften som et navn på lansens; denne tolkning forbydes nu af, at der er to blade med samme indskrift, hvoraf den ene er stemplet.
- 4) En tak til Harry Andersen, som har hjulpet os med råd og dåd i dette vanskelige spørgsmål. Se nu Ottar Grønvik: Runene på Tunesteinen. Universitetsforlaget Oslo-Bergen-Tromsø, 1981, s. 27 ff.
- 5) I Klaus Düwels nylig udkomne afhandling: Runeninschriften auf Waffen, i Arbeiten zur Frühmittelalterforschung I. Wörter und Sachen im Lichte der Bezeichnungsforschung, Berlin – New York 1981 s. 128 – 67, med 13 plancher, hvoraf de to er fordelingskort, kan man finde en god og klar oversigt over våbenindskrifter. Normalt gengiver et enkelt navn på spyd- eller lansespidsen selve spyddet og dets egenskaber, fx. Øvre Stabu raunijaz= Erprober, og Düwel gør med Marstrander opmærksom på, at spydblade læses fra dølle mod spids.
- 6) En fortræffelig oversigt over forskningsresultaterne vedr. germansk sprog er at finde hos Hans Frede Nielsen: De germanske sprog. Baggrund og gruppering. Odense Universitetsforlag 1979. Hvis forf. havde kendt Gerd Høsts og James Knirks recensioner af Elmer H. Antonsens A Concise Grammar of the Older Runic Inscriptions i henholdsvis Norsk tidsskrift for sprogvidenskab 1977 og Maal og Minne 1977/78, ville han utvivlsomt have viist en noget større skepsis over for Antonsens på mangelfuldt grundlag foretagne nylæsninger, -tolkninger og synspunkter end tilfældet synes at være. Se nu også Ottar Grønvik: Runene på Tunesteinen.
- 7) fahide brakteat Halskov, Väsby-Eskatorp, fahido Röstenen, fahi brakteat Åsum, Noleby, Jfr. Hans Frede Nielsen s. 17, 18.
- 8) Jfr. Moltke 1976 s. 115, 139.

